

УДК 911.3:338.439.5+338.43.02 (477)

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЄМНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРОДОВОЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ЇХ НАПОВНЕННІ

Заячук М.Д., Заячук О.Г.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто територіальні особливості наповнення регіональних ринків продовольства з врахуванням фактичного споживання та рекомендованих норм споживання окремих видів сільськогосподарської продукції. При оцінці ємності внутрішнього продовольчого ринку враховано продукцію, що перебуває поза товарно-грошовими відносинами. Аналіз ємності регіональних продовольчих ринків дозволив виявити потенційні ніші для виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами, зокрема зернових культур у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях; картоплі у Донецькій та Дніпропетровській, овочевих – Київській, Донецькій, Луганській тощо. В усіх регіонах спостерігаються значні перспективи з наповнення продовольчих ринків тваринницькою продукцією.

Ключові слова: фермерські господарства, ємність внутрішнього ринку, фактичне споживання рекомендована норма споживання.

Вступ. Продовольчий ринок є найвразливішим із соціальної позиції, оскільки його функціонування безпосередньо пов'язане, з одного боку, з рівнем життя населення та його купівельною спроможністю, а з іншого, з собівартістю виробництва і ціновою політикою. Ринок продовольства (зерна, картоплі, технічних, овочевих та інших культур, м'яса, молока, яєць) і продуктів їхньої переробки формується суб'єктами ринкових відносин, якими є приватні підприємства сімейного типу, в тому числі й фермерські господарства, колективні підприємства і підприємства системи заготівлі, зберігання, переробки і реалізації. В результаті формуються різні ринкові структури (оптовий та роздрібний ринок), які забезпечують експортний аграрний потенціал та державну продовольчу безпеку.

Фермери, будучи підприємцями намагаються віднайти свою нішу на регіональних ринках з метою стабільного збуту виробленої продукції. Частка фермерських господарств у виробництві основних сільськогосподарських культур хоча й залишається незначною, але має тенденцію до зростання, так вони в наш час виробляють 20% валового збору гречки і проса, 18% - соняшника, 15 - % ріпаку і ячменю, 14% - сої та пшениці, 9% цукрових буряків. Роль фермерів у виробництві тваринницької продукції є менш значною (2% м'яса, 1% - молока, 0,5% яєць). Існують значні територіальні відмінності у виробництві певних видів сільськогосподарської продукції всіма типами господарств та фермерськими господарствами в тому числі. Власне, ці територіальні особливості й необхідно проаналізувати.

Виклад основного матеріалу. Оцінка ємності ринку застосовується для об'єктивної оцінки ситуації і динаміки змін на ринку і, відповідно,

ухвалення єдино дієвих управлінських рішень. Найадаптованішим для оцінки ємності продовольчого ринку є методика розрахунку ємності на основі показників раціональних та мінімальних норм споживання основних продуктів харчування, що входять до споживчого кошика. За основу розрахунків слугують річні норми споживання на одну особу та загальна чисельність населення. Отже, показник ємності обчислюється як добуток між зазначеними показниками. Вважаємо за доцільне здійснювати його порівняння з рекомендованими нормами споживання.

За щорічними показниками споживання основних продуктів харчування, є можливість здійснити порівняння між рекомендованою нормою споживання й фактичним споживанням основних продуктів харчування та порівняти фактичне товарне виробництво з рекомендованим.

Територіально в Україні фактичне споживання хліба, хлібопродуктів, картоплі є значним і таким що перевищує рекомендовані норми споживання. Ці продукти є відносно дешевшими, становлять основу продуктового раціону населення, часто ними замінюють більш дорогі продукти. Значно нижче рекомендованої норми споживання є фактичне споживання молока і молокопродуктів, м'яса та м'ясопродуктів, плодів та ягід, овочів та баштанних культур.

Аналізуючи динаміку споживання, зауважимо на зменшенні споживання, в розрахунку на одну особу, молока і молокопродуктів, плодів та ягід і певному зростанні споживання яєць, риби та рибопродуктів, овочів та баштанних культур (див. таблицю 1).

На внутрішньому продовольчому ринку України очевидним є дефіцит м'яса і м'ясо-

продуктів, молока, риби та рибопродуктів, плодів та ягід тощо. Водночас в Україні спостерігається доволі високий рівень самозабезпечення – молоком та молокопродуктами (106,7%), овочів та баштанних культур (105,3%), яєць (109,5%) і значно менший м'ясом і м'ясопродуктами (91,4%), плодами, ягодами та виноградом (74,0%).

Науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» для розрахунку норм споживання врахована структура населення України: 6,3% - діти 0-6 років; 10,9% - діти 6-18 років; 52,3% - працездатне населення та 30,4% - працездатне населення і відповідно використовуючи коефіцієнти перерахунку продуктів харчування в основний продукт, було визначено потребу у продовольчому зерні та хлібі й хлібобулочних виробів у перерахунку на борошно відповідно, до споживчого кошика, загалом за відповідними категоріями населення. Корегування цієї потреби, відповідно до структури постійного населення України, дозволило науковцям визначити мінімальну норму споживання зерна та хліба в середньому на одну особу, що становлять відповідно 125,3 та 93,8 кг. Згідно з аналогічним алгоритмом мінімальна норма споживання, відповідно до споживчого кошика, в розрахунку на одну особу, становить: картоплі – 99 кг, овочів – 105 кг, фруктів – 66 кг, молока і молокопродуктів – 331 кг, м'яса всіх видів – 50,3 кг (яловичини – 20,0; свинини – 14,1 кг та м'яса птиці – 14,9 кг), яєць – 223,6 шт.; риби і рибопродуктів – 12 кг. Ці показники є меншими ніж показники раціональної норми харчування – м'ясо і м'ясопродукти – 83 кг, молоко і молокопродукти – 380 кг, яйця – 290 шт., риба і рибопродукти – 20 кг, хліб і хлібопродукти – 101 кг, картопля – 124 кг, овочі та баштанні – 161 кг, плоди та ягоди – 90 кг. [2].

Державну програму забезпечення продовольчої безпеки слід орієнтувати на стимулювання виробництва фермерами певної продукції з урахуванням регіональних диспропорцій. Як вже зазначалось, за сучасних умов ємність продовольчого ринку України залежить і від купівельної спроможності населення, яка у свою чергу, пов'язана з рівнем прожиткового мінімуму. На кінець 2010 р. прожитковий мінімум становив 953 грн. (870 грн. – діти до 6 років; 1042 грн. – діти від 6 до 18 років, 1004 грн. – працездатні особи, 800 грн. – особи які втратили працездатність). Частка витрат населення України на продовольчі потреби залишається високою – 50-52% сімейного бюджету (див табл. 2.).

Найбільше витрат припадає на придбання м'яса і м'ясопродуктів, хліба і хлібопродуктів, молока і молокопродуктів та картоплі. Загально-визнано, що низька купівельна спроможність

населення зумовлює високий ступінь вразливості внутрішнього ринку від коливання роздрібних цін на продукти харчування, що й визначає еластичність зв'язку між попитом і цінами на сільськогосподарську продукцію. Низький рівень купівельної спроможності, особливо сільського населення, зумовлює високу частку продуктів харчування, які не входять в товарно-грошові відносини, а знаходяться у натуральному виробництві, а низький рівень зайнятості населення на селі та нижчий рівень заробітної плати (на 34% нижчий ніж пересічний) зумовлює досить високий рівень самозабезпеченості сільського населення власними продуктами харчування. У сільських поселеннях споживається значна частина продовольства, яке оминуло товарно-грошові відносини, тобто вироблено в середині господарства (в т.ч. і фермерського) або надано родичами, зокрема у споживанні картоплі – 84%, яєць – 70%, овочів – 49, молока – 41, м'яса – 34,5, фруктів і ягід – 33,7%. [2, ст. 91]

Науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки», згідно яких оцінено нормативну ємність внутрішнього продовольчого ринку в Україні для забезпечення потреб, відповідно до споживчого кошика за умов 2010 р. та середньорічну споживчу ціну. Це дозволило визначити ємність продовольчого ринку України за основними продуктами харчування: хліб і хлібобулочні вироби - 4261,8 тис. тонн (43,9 млрд. грн.), картопля - 4502,6 тис. тонн (20,7 млрд. грн.), овочі - 4748,0 тис. тонн (33,2 млрд. грн.), фрукти - 2998,7 тис. тонн (33,6 млрд. грн.), молоко та молокопродукти - 15043,6 тис. тонн (75,2 млрд. грн.), м'ясо та м'ясопродукти - 2285,4 тис. тонн (72,7 млрд. грн.), риба і рибопродукти - 522,5 тис. тонн (12,0 млрд. грн.), яйця - 10159,3 (8,1 млрд. грн.). За умов раціональних норм споживання продуктів харчування потенційна ємність внутрішнього ринку у 2011 р. становила б 447 млрд. грн. Для забезпечення основними продуктами харчування на рівні раціональних норм одному жителю України необхідно було б витратити 9841 грн/рік, тобто пересічно додатково потрібно було 2422 грн. на рік, або ж 186 грн. на місяць.

Здійснюючи оцінку ємності внутрішніх регіональних продовольчого ринку, нами враховано чисельність міського і сільського населення в регіонах України, обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, потребу в тому чи іншому виді продукції згідно мінімальних та раціональних норм споживання без продукції, що перебуває поза товарно-грошовими відносинами (див табл. 3.)

Територіальні відміни у вищезазначених показниках подано на рис. 1. Виробництво хліба і хлібобулочних виробів в Україні повністю забезпе-

Таблиця 1

Фактичне споживання та рекомендовані норми споживання продуктів харчування [2]

Основні продукти	Рекомендована норма споживання (кг на 1 ос./рік)	Фактичне споживання основних продуктів харчування, кг/особу					Різниця між фактичним споживанням та рекомендованою нормою споживання (кг/особу)				
		1990	1995	2000	2005	2010	1990	1995	2000	2005	2010
М'ясо і м'ясопродукти	83	68	39	33	39	52	-15	-44	-50	-44	-31
Молоко і молокопродукти	380	73	45	99	26	05	7	135	181	154	175
Яйця, шт.	290	272	171	166	238	290	-18	-119	-124	-52	0
Риба та рибопродукти	20	18	4	8	14	37	-2	-16	-12	-6	+17
Хліб і хлібопродукти	101	141	124	125	124	111	+40	+23	+24	+23	+10
Картопля	124	131	124	135	136	129	+7	0	+11	+12	+5
Овочі та баштанні культури	161	103	97	102	120	144	-58	-64	-59	-41	-17
Плоди та ягоди	90	47	33	29	37	14	-43	-57	-61	-53	-76
Цукор	38	50	32	37	38	37	+12	-6	-1	0	+1

Таблиця 2

Розмір "споживчого кошика" в частині продовольства [2, ст. 86]

Показник	2005		2010	
	грн. на особу	структура, %	грн. на особу	структура, %
М'ясо і м'ясопродукти	639,9	24,6	1534,4	23,0
Молоко і молокопродукти	298,6	11,5	887,8	13,3
Яйця	92,7	3,6	213,9	3,2
Риба і рибопродукти	146,9	5,7	292,7	4,4
Хліб і хлібопродукти	415,2	16,0	969,8	14,5
Картопля	190,2	7,3	567,6	8,5
Овочі і баштанні	356,6	13,7	977,3	14,6
Плоди, ягоди, виноград	135,4	5,2	454,7	6,8
Цукор, конд. вироби	244,9	9,4	626,4	9,4
Олія	77,7	3,0	159,5	2,4
Частка продовольства у сукупних витратах, %	56,6	-	51,4	-
Усього в рік на од./ особу	2598	100	6684	100

чує потребу і в мінімальній і в раціональній нормах. Звісно, в більшості регіонів України обсяги вирощування зернових культур є достатніми і для надлишкового виробництва хліба і хлібобулочних виробів, за винятком Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей та м. Києва. Виробництво картоплі значною мірою перебуває поза товарно-грошовими відносинами. З урахуванням мінімальних норм, згідно споживчого кошика, виробництво картоплі певною мірою є недостатнім у високо урбанізованих Донецькій та Дніпропетровській областях.

За умов забезпечення раціональних норм до них додаються Запорізька, Луганська та Харківська області. Ці резервні обсяги можуть бути рушієм для нарощування обсягів виробництва картоплі у фермерських приміських зонах вищезгаданих областей. Ємність внутрішнього ринку овоче-баштанних культур загалом, забезпечує потреби згідно мінімальних раціональних норм. Окрім високоурбанізованих регіонів, де обсяги виробництва не заповнюють величину потреб навіть мінімальних норм споживчого кошика. Це властиво для м. Києва і Київської, Донецької,

Таблиця 3

Частка продуктів харчування, які у загальній кількості знаходяться поза товарно-грошовими відносинами (%)

	Міські домогосподарства ^[2]	Сільські домогосподарства
Хліб і хлібопродукти	0,0	1,8
Риба і рибопродукти	0,4	1,5
Яйця	5,3	70,4
Олія	0,0	0,2
Цукор	1,7	5,6
М'ясо і м'ясопродукти	2,2	34,5
Молоко і молокопродукти	1,4	41,2
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	5,3	33,7
Картопля	17,2	83,7
Овочі і баштанні культури	9,2	49,2

Луганської областей. З врахуванням раціональних норм споживання незадовільною залишається пропозиція на внутрішньому ринку овоче-баштанних культур, окрім згаданих, у Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Сумській та Харківській областях. Ці ніші можуть бути заповнені продукцією виробленою у фермерських господарствах, але з врахуванням асортименту.

Значно складнішою є ситуація з наповненням внутрішнього продовольчого ринку України тваринницькою продукцією. Різниця між виробництвом молока і молокопродуктів та мінімальною потребою вказує на дефіцит – 6286,1 тис. тонн, раціональною нормою – 8214,9 тис. тонн. Мінімальна потреба споживчого кошика забезпечується внутрішнім виробництвом лише у Вінницькій, Волинській, Полтавській, Хмельницькій та Чернігівській областях. Ємність ринку молока є значною, але проблем із розвитком скотарства надзвичайно багато. Фермери зрідка зважуються на вибір молочно-скотарського напряму виробничої діяльності.

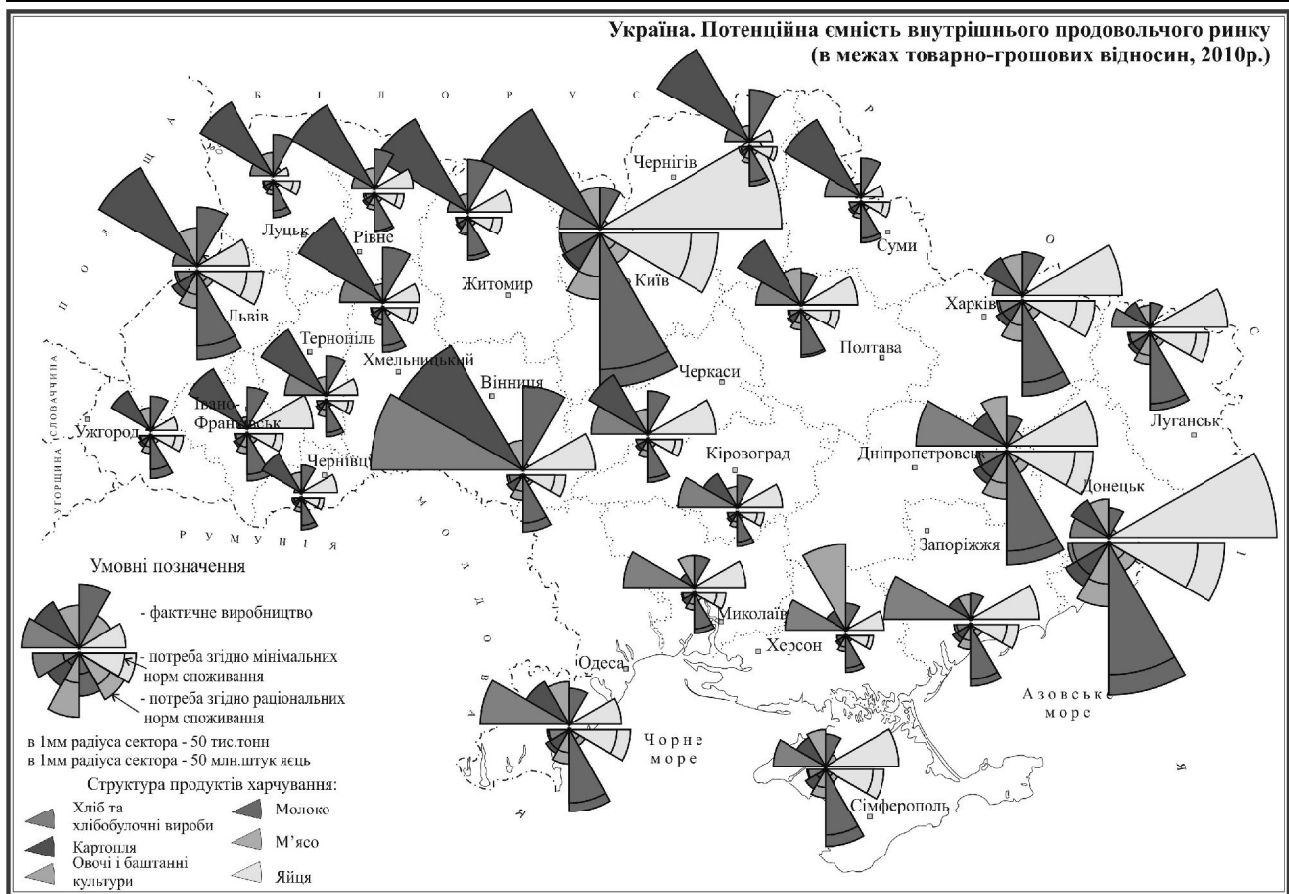
Ємність ринку м'яса також є незаповненою. Водночас, на ринку цієї продукції найвідчутнішим є вплив купівельної спроможності населення і, власне, через високу вартість м'яса його доволі часто в харчовому раціоні люди замінюють іншими продуктами. Різниця між фактичним виробництвом і потребою згідно мінімальних норм в Україні, становить – 739,1 тис. тонн, і є від'ємною у всіх регіонах (за винятком Волинської області +17,6 тис. тонн та АР Крим +6,2 тис. тонн). Відносно раціональної норми різниця становить – 2049,3 тис. тонн і є від'ємною у всіх регіонах України. Найбільш «незаповненим», а відповідно перспективним для фермерів є внутрішній ринок м'яса Донецької області, м. Києва і Київської, Харківської, Одеської, Луганської, Львівської, Дніпропетровської та Запорізької областей. Достатньо збалансованим є ринок яєць, фактичне виробництво яких перевищує потребу в мінімальних нормах і знаходиться на рівні забезпе-

чення раціональних норм. Мінімальна норма забезпечується внутрішньо регіональним виробництвом в усіх регіонах України, а щодо потреби згідно раціональних норм незначний дефіцит наявний у Львівській, Дніпропетровській, Волинській, Сумській та Чернігівській областях.

Висновки. Місткість продовольчого ринку чималою мірою залежить від ефективності проведення політики продовольчої незалежної країни. Сьогодні, напередодні відкриття українського ринку, ситуація на світовому агропродовольчому ринку така, що розвиненим країнам імпорт продовольства і сільськогосподарської сировини коштує значно дешевше, ніж власно вироблена. Водночас, розвинені країни зберігають дуже значну підтримку власного аграрного виробника, керуючись не лише міркуваннями продовольчої доступності, але й принципом продовольчої незалежності, під якою мається на увазі можливість забезпечення життєво-важливих потреб в продуктах національними виробниками. З огляду на розвиток фермерського укладу в регіонах України, де вони намагаються зайняти свою нішу на регіональних ринках продовольства, за умови державної підтримки є можливості максимального їх наповнення продукцією фермерських господарств. Це перш за все стосується продукції тваринництва (в усіх регіонах), овоче-баштанних культур (в більшості регіонів) та картоплі тощо.

Література

1. Бойко В. І. Ринок продовольства : монографія / В. І. Бойко, П. Т. Саблук, М. П. Коржинський, В. В. Лазня, М. Ю. Коденська та ін. – К. : Інститут аграрної економіки УААН, 1996. – 278 с.
2. Ємність внутрішнього споживача ринку сільськогосподарської продукції та продовольства : монографія / [О. М. Шпичак, Ю. О. Лупенко, В. М. Жук та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. – К.: ННЦІАЕ, 2013 – 186 с.

References

1. Boiko V. I. Rynok prodovolstva : monohrafiia [The market of provisions]. V. I. Boiko, P. T. Sabluk, M. P. Korzhynskiy, V. V. Laznia, M. Yu Kodenska ta in. K. : Instytut ahrarnoi ekonomiky UAAN, 1996. 278 p. [in Ukrainian].
2. Iemnist vnutrishnoho spozhyvacha rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva: monohrafiia [The capacity of inner consumption market of agricultural production and provisions: monograph] [O. M. Shpychak, Yu. O. Lupenko, V. M. Zhuk ta in.]; za red.. O. M. Shpychaka. K.: NNTs IAE, 2013 186 p. [in Ukrainian].

Заячук М.Д., Заячук О.Г. Територіальні особливості ємності регіональних ринків продовольства в Україні та перспективи фермерських господарств в їх наповненні. Рассмотрены территориальные особенности наполнения региональных рынков продовольствия с учетом фактического потребления и рекомендуемых норм потребления отдельных видов сельскохозяйственной продукции. При оценке емкости внутреннего продовольственного рынка учтено продукцию, находящуюся вне товарно-денежных отношений. Анализ емкости региональных продовольственных рынков позволил выявить потенциальные ниши для производства отдельных видов сельскохозяйственной продукции фермерскими хозяйствами, в частности зерновых культур в Закарпатской, Ивано-Франковской и Черновицкой областях; картофеля в Донецкой и Днепропетровской, овощных - Киевской, Донецкой, Луганской и тому подобное. Во всех регионах наблюдаются значительные перспективы по наполнению продовольственных рынков животноводческой продукцией.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, емкость внутреннего рынка, фактическое потребление рекомендуемая норма потребления.

Territorial specificities of regional food markets' commoditization with consideration of actual consumption and single agrarian product's recommended consumption rates have been disclosed. The products that stay beyond the commodity-money relations were taken into account when internal food market's capacity was analyzed. The analysis of regional food markets' capacities allowed for unveiling potential niches where farming economies would find it relevant to produce some agrarian products, in particular, cereal crops in Zakarpattia, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi Oblasts; potatoes – in Donetsk and Dnipropetrovsk Oblasts; vegetables – in Kyiv, Donetsk and Lugansk Oblasts, etc. All regions manifest significant perspectives with respect to commoditization of food markets with animal products.

Key words: farming economies, internal market capacity, actual consumption, recommended consumption rate.